

INVENTAR VA XO'JALIK JIHOZLARI HISOBINING XUSUSIYATLARI VA ULARNING BUXGALTERIYA HISOBIDAGI O'RNI

Abdinazarov Ramazon

**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi
4-bosqich talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20628578>

Annotatsiya. Ushbu tezisda inventar va xo'jalik jihozlari hisobining nazariy asoslari, me'yoriy-huquqiy tartibga solinishi va fermer xo'jaliklarida amaliy holati tahlil qilingan. "Zafar" dehqon fermer xo'jaligi misolida inventar kirim, harakati va inventarizatsiya operatsiyalarining buxgalteriya yozuvlari o'rganilgan. Hisobni takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *inventar, xo'jalik jihozlari, buxgalteriya hisobi, BHMS №4, IAS 2, fermer xo'jaligi, inventarizatsiya, baholash usullari.*

KIRISH. O'zbekistonda 236 000 dan ortiq fermer va dehqon xo'jaliklari faoliyat ko'rsatib, ularning 78 foizida inventar hisobi qonun talablariga to'liq muvofiq emasligini Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlari ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, 2025–2027 yillarda barcha o'rta va yirik korxonalar Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (XMHS) bosqichma-bosqich o'tishi belgilangan. Ushbu jarayonda inventar hisobi metodologiyasini IAS 2 «Inventarlar» talablariga moslashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Yuqoridagi omillar ushbu tadqiqotning ahamiyatini belgilaydi.

INVENTAR VA XO'JALIK JIHOZLARINING IQTISODIY MOHIYATI VA TASNIFI

Inventar va xo'jalik jihozlari zamonaviy korxonalar faoliyatining moddiy asosini tashkil etadi. Xasanov B.A. va Toshmatov Sh.A. ta'rifiga ko'ra, inventarlar «korxonalar tomonidan ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonida foydalaniladigan, belgilangan qiymat chegarasidan past yoxud xizmat muddati bir yildan kam bo'lgan moddiy boyliklar majmuasi» hisoblanadi¹. IAS 2 «Inventarlar» standarti esa ularni uchta guruhga ajratadi: sotish uchun mo'ljallangan tovarlar va tayyor mahsulotlar; tugallanmagan mahsulotlar; ishlab chiqarishda iste'mol qilinadigan xom ashyo va inventar buyumlari². O'zbekiston milliy standartlari ham ushbu tasnifga asoslanadi.

Qishloq xo'jaligi fermer xo'jaliklarida inventar ob'ektlari o'ziga xos xususiyatlarga ega: (1) mavsumiy ekspluatatsiya — asbob-uskunalar yil davomida notekis foydalaniladi; (2) dala sharoitida saqlash — ombor muhitidan farqli iqlim ta'siri; (3) tabiiy yo'qotishning yuqori ko'rsatkichlari. Teshaboyev G'.G'. ta'kidlashicha, ushbu o'ziga xosliklarni hisobga oluvchi tarmoq uslubiyoti hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan³. Bu amaliyotda ko'plab xato va savollarga sabab bo'lmoqda.

ME'YORIY-HUQUQIY ASOSLAR VA BHMS №4 TALABLARI

O'zbekistonda inventar hisobini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy hujjatlar quyidagilardan iborat: «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunning 2022-yil tahriri, BHMS №4 «Tovar-moddiy zaxiralar», Moliya vazirligining 1381-son buyrug'i bilan tasdiqlangan Schyotlar rejasi va 140-son buyruq bilan belgilangan birlamchi hujjatlar to'plami. BHMS №4

¹ Xasanov B.A., Toshmatov Sh.A. Moliyaviy buxgalteriya hisobi. — Toshkent: TDIU, 2021. — 198-b.

² IAS 2 «Inventarlar» (2023 tahriri). — London: IFRS Foundation, 2023.

³ Teshaboyev G'.G'. Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventar hisobi. — Toshkent: Mehnat, 2017. — 134-b.

ning 8-bandiga ko'ra inventarni baholashda FIFO yoki o'rtacha qiymat usullari qo'llanilishi, tanlangan usul hisob siyosatida aniq qayd etilishi shart ⁴.

Saidov A.X.ning tahlilida ko'rsatilishicha, Soliq kodeksi va BHMS o'rtasida inventarni hisobga olish tartibida ayrim nomuvofiqliklar mavjud bo'lib, bu fermer xo'jaliklarini ikki parallel hisob tizimini yuritishga majbur qilmoqda⁵. Ushbu muammoni bartaraf etish maqsadida me'yoriy bazani birlashtirish va fermer xo'jaliklariga mo'ljallangan soddalashtirilgan ko'rsatmalar ishlab chiqish tavsiya etiladi.

"ZAFAR" DFX MISOLIDA INVENTAR HISOBINING AMALIY HOLATI

Surxondaryo viloyati, Qumqo'rg'on tumani "Zafar" dehqon fermer xo'jaligi (56 gektar, 18 doimiy ishchi) misolida olib borilgan tadqiqot inventar hisobining quyidagi holatini ko'rsatdi. Inventar qiymati 2022–2024 yillarda 44,6 mln so'mdan 74,8 mln so'mga — 67,6 foizga — o'sib, aktivlar tarkibidagi ulushi 7,4 foizdan 9,3 foizga ko'tarilgan. Inventar aylanma koeffitsienti 11,3–11,4 darajasida barqaror saqlanib, sanoat o'rtachasidan (6–8 marta) sezilarli yuqori.

Biroq bir qator kamchiliklar aniqlandi. Birinchidan, transport xarajatlarining inventar dastlabki qiymatiga to'liq kiritilmasligi — xaridlarning 18 foizida — yiliga taxminan 6,2 mln so'mlik inventar qiymatini past ko'rsatishga sabab bo'lmoqda. Ikkinchidan, 2025-yil yanvar inventarizatsiyasida 626 000 so'mlik kamomad aniqlangan: shundan 138 000 so'mi tabiiy yo'qotish, 488 000 so'mi moddiy javobgar shaxsdan undirilgan. Uchinchidan, tabiiy yo'qotish me'orining me'yoriy ko'rsatkichdan 28–45 foizga oshib ketishi me'oriy bazaning eskirganligini tasdiqlamoqda ⁶.

BUXGALTERIYA YOZUVLARI VA SCHYOTLAR TIZIMI

Inventar hisobida 1061 «Ombordagi inventarlar», 1062 «Ekspluatatsiyada inventarlar», 1063 «Maxsus kiyim (omborda)» va 1064 «Maxsus kiyim (ekspluatatsiyada)» sub-schyotlari asosiy hisobga olish vositalari hisoblanadi. Kirim operatsiyasi: Dt 1061 – Kt 6010 (yetkazib beruvchidan sotib olganda); ekspluatatsiyaga berilganda: Dt 2010 – Kt 1061; inventarizatsiyada kamomad aniqlananda: Dt 9430 – Kt 1061/1062. Ortiqcha topilganda esa: Dt 1061 – Kt 9390 ⁷.

Drury C. ning boshqaruv hisobi metodologiyasiga ko'ra, inventarni ABC tahlili asosida tasniflash nazorat resurslarini samarali taqsimlash imkonini beradi: A guruh — yuqori qiymatli ob'ektlar doimiy kuzatuv, B guruh — davriy tekshiruv, C guruh — soddalashtirilgan hisob⁸. "Zafar" DFX da ombor inventarlari (35%), sug'orish jihozlari (26%) va himoya kiyimlari (23%) asosiy guruhlarni tashkil etadi.

HISOBNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAKLIF VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchi yo'nalish — hujjatlashtirish: barcha inventar ob'ektlariga raqamli raqam berish, M-11 talab-talonn majburiy rasmiylashtirish, inventar hisobi ichki yo'riqnomasini tasdiqlash. Ikkinchi yo'nalish — raqamlashtirish: 2026-yildan 1C:Buxgalteriya inventar modulini to'liq sozlash (xarajat 950 000 so'm), 2027-yildan shtrix-kod tizimini joriy etish (3 200 000 so'm). Uchinchi yo'nalish —

⁴ BHMS №4 «Tovar-moddiy zaxiralar». — Toshkent: Moliya vazirligi, 2021. — 8-band.

⁵ Saidov A.X. Tovar-moddiy boyliklar hisobining dolzarb muammolari // Moliya va bank ishi. — 2022. — №4. — 61-b.

⁶ Mirzayev N.N. Soliq hisobi va moliyaviy hisobot. — Toshkent: TDIU, 2022. — 89-b.

⁷ O'zR MV 1381-son buyrug'i. Buxgalteriya hisobi schyotlar rejasi. — Toshkent, 2002.

⁸ Drury C. Management and Cost Accounting. — 10th ed. — Cengage, 2018. — P. 234.

me'oriy baza: tabiiy yo'qotish me'orlarini 3-yillik statistik ma'lumotlar asosida qayta hisoblash, fermer xo'jaliklariga mo'ljallangan soddalashtirilgan tartibni Moliya vazirligi darajasida belgilash.

Ushbu tadbirlarning amalga oshirilishi 2028-yilga kelib inventar yo'qotishlarini 4,5 foizdan 3,0 foizga kamaytiradi, hujjatlashtirish xatolari 71 foizga qisqaradi va inventar balans qiymati aniqligi 88 foizdan 98 foizga ko'tarilishi prognoz qilinmoqda.

XULOSA. Inventar va xo'jalik jihozlari hisobi fermer xo'jaliklari uchun moliyaviy boshqaruvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki: milliy me'yoriy baza rivojlangan bo'lsa-da, qishloq xo'jaligi o'ziga xosliklarini — mavsumiylik, dala sharoiti, tabiiy yo'qotish — hisobga oluvchi maxsus ko'rsatmalar yetishmaydi. Raqamli texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish, hujjatlashtirish standartini oshirish va kadrlar malakasini yangilash inventar hisobini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Xasanov B.A., Toshmatov Sh.A. Moliyaviy buxgalteriya hisobi. — Toshkent: TDIU, 2021. — 198-b.
2. IAS 2 «Inventarlar» (2023 tahriri). — London: IFRS Foundation, 2023. — Para.
3. Teshaboyev G'.G'. Qishloq xo'jaligi korxonalarida inventar hisobi. — Toshkent: Mehnat, 2017. — 134-b.
4. BHMS №4 «Tovar-moddiy zaxiralar». — Toshkent: Moliya vazirligi, 2021. — 8-band.
5. Saidov A.X. Tovar-moddiy boyliklar hisobining dolzarb muammolari // Moliya va bank ishi. — 2022. — №4. — 61-b.
6. Mirzayev N.N. Soliq hisobi va moliyaviy hisobot. — Toshkent: TDIU, 2022. — 89-b.
7. O'zR MV 1381-son buyrug'i. Buxgalteriya hisobi schyotlar rejasi. — Toshkent, 2002.
8. Drury C. Management and Cost Accounting. — 10th ed. — Cengage, 2018. — P. 234.